

*Renata Pęciak**

LIBERALIZM KLASYCZNY – GENEZA I ZAŁOŻENIA

Z a r y s t r e ś c i. Celem artykułu jest syntetyczna prezentacja genezy i istoty liberalizmu klasycznego, który często jest utożsamiany z osiemnastowiecznym liberalizmem ekonomicznym. W pierwszej części artykułu przedstawiono genezę pojęcia liberalizm, podjęto próbę wyjaśnienia znaczenia liberalizm klasyczny, a także wskazano najważniejsze postaci, których poglądy zdeterminowały kształtowanie tej ideologii. W drugiej części zaprezentowano fundamentalne kategorie pojęciowe konstytuujące założenia klasycznego liberalizmu. Obszar badawczy dotyczący historii myśli ekonomicznej i teorii ekonomii zdeterminował metodę badawczą tj. metodę badań literaturowych, metodę analizy oraz metodę opisową.

S ł o w a k l u c z o w e: liberalizm klasyczny, liberalizm gospodarczy, ekonomia klasyczna, indywidualizm, wolność.

K l a s y f i k a c j a J E L: B11, B12, P16.

WSTĘP

Od XIX wieku liberalizm jest jednym z dominujących prądów myśli społecznej. I chociaż tradycja liberalna głęboko wniknęła w struktury życia społecznego, politycznego i gospodarczego, nie ma konsensusu dotyczącego ani kwestii definicyjnej, ani konceptualnej liberalizmu. Pomimo licznych opracowań naukowych w obszarze nauk społecznych dotyczących liberalizmu, nie udało się wypracować i zaproponować jednego, spójnego wyjaśnienia tego pojęcia. Przeciwnie jest ono charakteryzowane na różne sposoby (Bartyzel, 2004; Kelly, 2007, s. 120; Lord Acton, 2006; Rawls, 1998;

* Adres do korespondencji: Renata Pęciak, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomii, ul. Bogucicka 3, 40-287 Katowice, e-mail: renata.peciak@ue.katowice.pl.

Rawls, 2010, s. 57; Zweig, 1981). Czasami pisze się o „narastającym zamieszaniu i zamęcie pojęciowym” (Mączyńska, Pysz, 2014, s. 223–224) czy o intelektualnej niekoherencji (Bullock, Shock, 1957, s. XIX). Brak spójności w interpretacji tego pojęcia wynika z różnorodności poglądów, które znajdują się pod jednym wspólnym hasłem. Niektórzy badacze w ramach liberalizmu wyróżniają zasadniczo dwie relatywnie odrębne gałęzie: liberalizm polityczny i liberalizm ekonomiczny (Hardin, 1993, s. 125; Hardin 1999, s. 41 i n.; Renaut, 2002; Schumpeter, 2006, s. 372), inni liberalizm religijno-społeczny i laicko-społeczny (Drozdowicz, 2011, s. 17–19), jeszcze inni przyznają, że istnieje tylko jeden liberalizm, którego fundamentalnymi założeniami są wolność, własność prywatna i wolny rynek (Raico, 2012, s.1). Ogólnie ujmując termin liberalizm może się odnosić do ideologii czy prądu politycznego, społeczno-ekonomicznego, filozoficznego, religijnego bądź moralnego. Podobne zamieszanie pojęciowe towarzyszy próbom zdefiniowania pojęć liberalizm klasyczny czy neoliberalizm.

Celem niniejszego artykułu jest syntetyczna prezentacja genezy i istoty liberalizmu klasycznego, który w literaturze przedmiotu często jest utożsamiany z osiemnastowiecznym liberalizmem ekonomicznym. Przedmiotem badań w artykule uczyniono klasyczny liberalizm, a szczególnie jego wymiar ekonomiczny. Ze względu na niejednoznaczność terminologii podjęto próbę wyjaśnienia pojęcia klasyczny liberalizm, przedstawiono genezę doktryny liberalnej, wskazując na fundamentalne założenia charakterystyczne dla początkowej fazy kształtowania się tej ideologii, ze szczególnym uwzględnieniem konstytutywnych cech, jakimi są wolność, indywidualizm i idea państwa ograniczonego.

Artykuł ma charakter teoretyczny i historyczny, a obszar badawczy dotyczący historii myśli ekonomicznej i teorii ekonomii zdeterminował wykorzystaną metodę badawczą, jaką jest metoda badań literaturowych, analizy, a także metoda opisowa.

1. GENEZA I ISTOTA KLASYCZNEGO LIBERALIZMU

Etymologicznie pojęcie „liberalizm” wywodzi się od łacińskiego wyrażenia *liberalis, liber*, czyli wolny, godny człowieka wolnego. Termin *liberal* – „liberalny” (a właściwie *les idées liberales – idee liberalne*), w znaczeniu rozważanym w niniejszym artykule, został użyty po raz pierwszy w proklamacji Napoleona z 1799 roku (19 brumaire’a roku VIII, po przewrocie politycznym z 18 brumaire’a) (Bartyzel, 2004, s. 11). W literaturze najczęściej jednak jako genezę terminu wskazuje się nazwę partii politycznej *Liberales*, która powstała w 1812 roku podczas hiszpańskich walk konstytucyjnych na

początku XIX wieku (Gray, 1994, s. 7; Mises, 2002, s. 20; Schumpeter, 2006, s. 372).

Zdaniem Johna Graya, znakomitego brytyjskiego filozofa, aby zrozumieć pojęcie liberalizmu, należy osadzić go w kontekście filozoficznym osiemnastowiecznego szkockiego Oświecenia, a także w kontekście historycznym: archaicznego i zdyskredytowanego porządku feudalnego w Europie XVII i XVIII wieku, francuskiej i amerykańskiej rewolucji pod koniec XVIII wieku, a także ruchów robotniczych, które przetoczyły się przez Europę (Gray, 1994, s. 7).

Liberalizm w początkowym okresie kształtowania się stanowił przede wszystkim doktrynę polityczną odwołującą się do demokratycznej formy rządów, bazującą na idei wolności i równości. Jako ideologia polityczna pojawił się w wieku Oświecenia wraz z kształtowaniem się państwa sekularnego i postulatami tolerancji religijnej, a wśród czołowych zwolenników liberalizmu można wskazać Thomasa Hobbesa, Johna Locke'a, Jeremy'ego Benthama, Benjamina Constanta, Charlesa Louis de Secondat de Montesquieu, Jean-Jacquesa Rousseau czy Alexis de Tocqueville'a. Stopniowo też liberalizm zaczął obejmować obszar zagadnień ekonomicznych.

Podział na liberalizm „klasyczny” i „współczesny” stał się wyraźny na gruncie angielskim. Liberalizm klasyczny (czasem nazywany również wigowskim) przypada na okres od początku ukonstytuowania się tego nurtu, za który przyjmuje się połowę XVIII wieku do II połowy XIX wieku (ok. 150 lat) (Kwaśnicki, 2000, s. 8). Korzenie liberalizmu proveniencji angielskiej wyrastały z doktryny politycznej Wigów, którzy postulowali wolność osobistą, zagwarantowaną przez rządy zgodne z prawem (Hayek, 1985, s. 3). Murray N. Rothbard natomiast przyjął, że pierwszymi teoretykami klasycznego liberalizmu byli członkowie stronnictwa lewellerów¹ w czasie rewolucji angielskiej, a dopiero ich kontynuatorami stali się Wigowie (Rothbard, 2004, s. 5). Po tzw. Rewolucji Wspaniałej² z 1688 roku idea prymatu prawa stała się główną zasadą Wigów. Idea, która – jak sugerował Hayek, zaczerpnięta została po części z *Drugiego traktatu o rządzie* Johna Locke'a (Hayek, 1985, s. 8), pod wpływem rozważań w *O duchu praw* Monteskiusza, przekształciła się w doktrynę podporządkowania systemu rządzenia ogólnym re-

¹ Lewellerzy – republikańsko-demokratyczne stronnictwo polityczne działające w okresie rewolucji angielskiej (1640–1660), którego szczególna aktywność przypada na lata 1647–1649.

² W 1688 roku przewrót nazywany Rewolucją Wspaniałą, czasami też Sławetną (ang. *Glorious Revolution*), zakończył walkę o ustrój parlamentarny w Anglii i zapoczątkował długotrwałą stabilizację polityczno-społeczną.

gułom prawa. A Monteskiuszowska koncepcja podziału władzy wyjaśniała, w jaki sposób władza gwarantuje przestrzeganie wolności jednostki.

Pierwszy okres kształtowania się liberalizmu klasycznego był ściśle powiązany z ekonomią klasyczną (Hill, 1964, s. 393–394). Dlatego też w literaturze osiemnasto- i dziewiętnastowieczny liberalizm często bywa określany liberalizmem klasycznym (Hayek, 1985, s. 3) bądź też liberalizmem leseferystycznym (Schumpeter, 2006, s. 95; Siegel, 2011, s. 4). Uzasadnione jest to silnymi powiązaniem liberalizmu z założeniami ekonomii klasycznej (Hill, 1964, s. 394).

Dla Josepha Aloisa Schumpetera liberalizm klasyczny łączył się nierozdzielnie z liberalizmem klasyków ekonomii i doktryną *laissez-faire*, w ramach której najlepszym sposobem na promowanie rozwoju gospodarczego i ogólnego dobrobyt jest zniesienie ograniczeń dotyczących prywatnej przedsiębiorczości oraz pozostawienie jej samej sobie (Schumpeter, 2006, s. 372).

Ludwig von Mises termin „liberalny” używał w znaczeniu przypisanym temu pojęciu właśnie przez osiemnastowiecznych badaczy. Zdaniem Misesa nie istnieje inny termin odnoszący się do silnego ruchu politycznego i intelektualnego, który przedkapitalistyczne metody produkcji zastąpił swobodą działania i gospodarką rynkową, absolutyzm królewski – konstytucyjnym rządem przedstawicielskim, a niewolnictwo, poddaństwo i zależności feudalne – wolnością jednostki (Mises, 1996, s. VII).

Wśród najbardziej prominentnych przedstawicieli osiemnastowiecznego liberalizmu ekonomicznego, zwłaszcza w Anglii, wskazuje się Adama Smitha i Johna Stuarta Milla. *De facto*, zdaniem wielu badaczy, okres pomiędzy twórczością tych dwóch wybitnych postaci wyznacza horyzont czasowy dla klasycznego liberalizmu ekonomicznego. Adam Smith kształtował swoje poglądy i spisywał swoje poglądy ekonomiczne w początkowej fazie rozwoju przemysłu. Autor opublikowanego w 1776 roku dzieła *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, obserwował kiełkujący kapitalizm uzasadniając na gruncie teorii ekonomii powstawanie wielkiego przemysłu i wielkiego kapitału. W okresie przyspieszonej industrializacji, klasyczny liberalizm stanowił teoretyczne uzasadnienie rewolucji przemysłowej i kształtującego się przemysłu kapitalistycznego stając się dominującą ideologią. Dlatego również liberalizm klasyczny bywa traktowany jako filozofia rodzącego się kapitalizmu przemysłowego (Sherman et al., 2008, s. 85). Smithowskie postulaty na rzecz wolności i odejścia od merkantylnych praktyk uczyniły z niego adwokata państwa z ograniczonym wpływem na sferę gospodarczą. Jak zauważył Hayek, teoria Smitha i jego dzieło „są, być może

w stopniu większym niż jakakolwiek inna praca, znakiem początku rozwoju nowoczesnego liberalizmu” (Hayek, 1985, s. 9).

Apogeum klasycznego liberalizmu jest związane z publikacją dzieła Johna Stuarta Milla *O wolności* z 1859 roku, a sam Mill, będący przedstawicielem utilitaryzmu, jest uznawany za jednego z najważniejszych myślicieli liberalnych. Mill jako jeden z pierwszych stworzył doktrynę godzącą zasady wolności z demokracją. W *O rządzie reprezentacyjnym* z 1861 roku Mill uzasadniał, że demokracja jest systemem, który najlepiej chroni prawa jednostki, a jednocześnie zapobiega nadużywaniu tych praw. Ostrzegał również, że demokracja może się przerodzić w tyranie większości (Mill, 1869, s. 13–14). W teorii Milla, wolność to wolność negatywna, pojmowana jako niezależność od władzy, społeczeństwa i innych jednostek. Wolność w jego interpretacji jest rozumiana jako „ochrona przed tyranią decydentów politycznych” (Mill, 1869, s. 8).

Niektóre postulaty Milla wyraźnie odchodziły jednak od założeń klasycznego liberalizmu, dlatego millowska teoria wyznacza cezurę dla klasycznego liberalizmu i wyodrębnienie się liberalizmu nazywanego demokratycznym, socjaldemokratycznym, nowym, współczesnym, socjalnym bądź welfare liberalizmem (Hardin, 2008, s. 191; Hill, 1964, s. 394; Kwaśnicki, 2000, s. 7–8; Raico, 2012, s. 81 i n.; Ryan, 2007, s. 362 i n.; Siegel, 2011, s. 4, s. 93 i n.). Zdaniem historyków myśli ekonomicznej Harry’ego Landretha i Davida Colandera, Mill wyznacza punkt środkowy między klasycznym liberalizmem a socjalizmem (Landreth, Colander, 2002, s. 177). Mises nazywając Milla „epigonem szkoły klasycznej” podkreślał, że w późniejszych rozważaniach Mill „stopniowo przechyla się w stronę socjalizmu i jest inicjatorem nierozważnej konfuzji liberalnych i socjalistycznych koncepcji, która doprowadziła do upadku angielskiego liberalizmu i do podważenia standardów życia społeczeństwa angielskiego” (Mises, 2002, s. 195). Można jednak wskazać ekonomistów, którzy na długo po epigonie szkoły klasycznej byli orędownikami klasycznego liberalizmu ekonomicznego. Obok osiemnastowiecznych ekonomistów wśród kontynuatorów tradycji klasycznej wymienić można przede wszystkim np. Friedricha Augusta von Hayeka, Ludwiga von Misesa, ale również libertarian, a wśród nich Roberta Nozicka (Brennan, Tomasi, 2012, s. 115).

Przy okazji tych rozważań, warto podkreślić, że chociaż powszechnie klasyczny liberalizm ekonomiczny utożsamiany jest z ekonomią Adama Smitha i szkołą angielską, wkład przedstawicieli ekonomii francuskiej w rozwój doktryny liberalnej i leseferystycznej jest nie do przecenienia. Jak stwierdził współczesny badacz ekonomii klasycznej Gilbert Faccarello „Odwołanie do Adama Smitha stało się rytualne. Jednak ekonomia polityczna

nie zaczyna się w 1776 roku” (Faccarello, 1999, s. XXIX). Faktem jest, że jeszcze przed Smithem pojawili się prekursorzy myśli liberalnej, a nawet cała szkoła (mowa o francuskiej szkole fizjokratycznej), a klasyczny liberalizm ekonomiczny wpisywał się również we francuską tradycję Cantillon-Turgot-Say.

Niektórzy ekonomiści, zwłaszcza na gruncie ekonomii austriackiej, uważają, że ocena osiemnasto- i dziewiętnastowiecznej liberalnej ekonomii angielskiej jest zawyżona, a znaczenie myśli francuskiej minimalizowane bądź w ogóle pomijane (Raico, 2012, s. 219; Rothbard, 1995, s. 345, 441 i n.; Salerno, 1988; Salerno, 1978, ss. 65 i n.). Salerno nazwał to „zmową milczenia” (Salerno, 1978, s. 65), podkreślając zasadnicze znaczenie francuskiej szkoły liberalnej, której powstanie wiązał z publikacją w 1803 roku dzieła Jean-Baptiste’a Saja *Traité de l'économie politique* (Salerno, 1978, s. 66). Sztandarowe dzieło Saja w znaczącym stopniu przyczyniło się do rozpropagowania doktryny Adama Smitha (Schumpeter, 2006, s. 466), ekonomii klasycznej i liberalizmu klasycznego w Europie kontynentalnej. Rothbard stwierdził nawet, że to za sprawą Saja Adam Smith cieszy się reputacją „założyciela nauki ekonomii”, chociaż zdaniem reprezentanta nowej szkoły austriackiej, Richard Cantillon i Anne-Robert-Jacques Turgot przewyższali Smitha zarówno jako analitycy, jak i jako „zwolennicy leseferyzmu” (Rothbardt, 1995, s. 3).

Zamykając powyższe rozważania dotyczące liberalizmu można zauważyć, że do końca XVIII wieku w zasadzie nie było konieczności używania kwalifikatora „klasyczny”. Atrybut ten jest dziś niezbędny z racji wielu obszarów, które obejmuje współczesne rozumienie tego pojęcia.

2. ZAŁOŻENIA KLASYCZNEGO LIBERALIZMU

Natura liberalizmu nie jest jednolita i niezmienna, ale prąd ten ma pewne cechy wyróżniające go spośród innych tradycji intelektualnych. Chociaż podkreśla się różnorodność i wielość form liberalizmu, różnorodność ta nie wyklucza istnienia wspólnej przestrzeni dla tego ruchu umysłowego, politycznego i społecznego. Podobnie jest w przypadku liberalizmu klasycznego, w ramach którego najczęściej mówi się o klasycznym liberalizmie politycznym i ekonomicznym.

Zasadniczo klasyczny liberalizm, czy jak niektórzy chcą „wczesna wersja liberalizmu” (Siegel, 2011, s. 4), jako polityczna i moralna filozofia odwoływał się do dwóch zasad: indywidualizmu jednostki oraz szeroko pojętej wolności. Te dwie kategorie były konstytutywne zarówno z punktu widzenia klasycznego liberalizmu politycznego, jak i liberalizmu ekonomicznego.

W świetle pierwszej zasady, w sercu społeczeństwa znajdowała się jednostka, która stanowiła najwyższą wartość dla kształtowania się ładu społecznego. Idea społeczeństwa opartego na indywidualizmie rodziła się powoli. W tradycji intelektualnej korzenie indywidualizmu sięgają pism Johna Locke'a i Davida Hume'a. Jednak jednym z pierwszych popularyzatorów indywidualizmu był Bernard de Mandeville, który w *The Fable of the Bees* z 1705 roku, przyjął, że dbałość o własny interes w ostateczności służy dobru całego społeczeństwa (Mandeville, 1988; Kwaśnicki, 2000, s. 29; Schumpeter, 2006, s.175). Cechy jednostki takie jak pycha, ambicja, pożądanie dóbr luksusowych czy żądza, które z punktu widzenia moralności są uznawane za wady, popychają jednostkę do podejmowania działań mających na celu osiągnięcie korzyści własnych, ponieważ – jak pisał Mandeville „(...) najpodlejszy członek całości współdziałał dla jej pomyślności” (Mandeville, 1988, s. 24). Chęć zaspokojenia korzyści własnych skłania jednostkę do konsumpcji, prowadząc do zwiększania wydatków, które w konsekwencji pobudzają działalność gospodarczą i przyczyniają się do poprawy dobrobytu materialnego całego społeczeństwa. Zdaniem Mandeville'a cechy będące moralnie dyskusyjne prowadzące do konsumpcji luksusowej, sprzyjają dobrobytowi społecznemu, w ten sposób indywidualne motywy determinujące działanie jednostki sprzyjają społecznie pożądanym działaniom (Schumpeter, 2006, s.175; Siegel, 2011, s. 69). Koncepcja indywidualizmu przedstawiona została również w rozważaniach Joshia Tuckera, który w *The Elements of commerce and theory of taxes* (z 1755 r.) pisał „Najważniejsze nie jest ani stłumienie, ani osłabienie miłości własnej, lecz nadanie jej takiego kierunku, by działając na swoją rzecz, mogła sprzyjać interesowi publicznemu” (za Hayek, 1958, s. 7). Koncepcja ta znalazła wyraz w rozważaniach Adama Fergusona czy Adama Smitha (Barry, 1982; Hayek, 1958, s. 4). W wieku XIX tradycję tę kontynuowali m.in. Alexis de Tocqueville, a także Lord Acton (Hayek 1958, s. 4).

W poglądach osiemnastowiecznych francuskich ekonomistów – przedstawicieli szkoły fizjokratycznej, którzy również przyjęli prymat interesu jednostki nad interesem społecznym, koncepcja indywidualizmu miała inny wymiar³. Na gruncie francuskim, za sprawą Kartezjusza (René Descartesa),

³ Doktryna liberalizmu angielskiego i francuskiego wyraźnie się różniły, gdyż wyrastały w odmiennych kręgach kulturowych i ewoluowały pod wpływem społeczeństw, w których się pojawiały. Liberalizm angielski miał charakter teistyczny, a także umiarkowany z punktu widzenia społecznego. Na kontynencie europejskim doktryna liberalizmu znalazła się pod wpływem panującej filozofii francuskiej przesiąkniętej duchem racjonalizmu i konstruktywizmu, która dążyła do ukształtowania się społeczeństwa w zgodzie z zasadami rozumu. Libera-

który szczególne znaczenie w poznawaniu prawdy przypisywał rozumowi i systematycznemu rozumowaniu, dominował racjonalizm (Hayek, 1958, s. 4; Schatz, 2012, s. 51). Dla Hayeka indywidualizm oparty na kartezjańskim racjonalizmie, który reprezentowali encyklopedyści czy Jean-Jacques Rousseau, a w ekonomii – fizjokraci, nie jest prawdziwym indywidualizmem i powinien być traktowany raczej jako źródło współczesnego socjalizmu (Hayek, 1958, s. 4).

Zdaniem Hayeka indywidualizm (prawdziwy) jest próbą zrozumienia funkcjonowania społeczeństwa, zaś drogą do zrozumienia społeczeństwa i zjawisk społecznych jest zrozumienie działania jednostki (Hayek, 1958, s. 6). Spontaniczna współpraca ludzi i połączone działania jednostek są podstawą działania społeczeństwa. Liberalizm klasyczny był więc silnie indywidualistyczny (Bullock, Shock, 1957, s. XXIII) i odwoływał się do koncepcji społeczeństwa opartego na zasadzie samoregulacji, w którym członkowie swobodnie podejmują działania w bardzo szerokich granicach swoich indywidualnych praw (Raico, 2012, s. 1).

Druga zasada stanowiąca jeden z filarów klasycznego liberalizmu odnosiła się do wolności (Ratajczak, 2012, s. 27). Zgodnie z tą zasadą, rozwój potencjału jednostki jest możliwy przy zagwarantowaniu jej jak najszerszej wolności (Gray, 1994, s. 8–9).

Idea liberalna odnosząca się do ochrony praw i wolności jednostki przeciw działaniom innych jednostek, a także przeciw tyranii państwa ma swoje korzenie w sferze politycznej, w której ustanowiono mechanizmy ograniczające władzę państwową. Walka o wolność sumienia i opozycja Parlamentu wobec arbitralnej władzy króla stała się przyczynkiem do narodzin liberalizmu w Anglii (Bullock, Shock, 1957, s. XX). Proces ten rozpoczął się od przyjęcia *Magna Charta Libertatum* (*Magna Carta*) (1215 r.), a w późniejszym okresie *Habeas Corpus Act* (1679 r.).

Liberalizm jest uznawany za „społeczną i polityczną teorię wolności jako szeroko rozumianej nieingerencji” (Kelly, 2007, s. 87), gdyż wolność indywidualna jest traktowana jako wartość najwyższa, wartość absolutna. Wśród podstawowych wolności wskazuje się wolności polityczne, między innymi prawo głosowania i prawo do sprawowania urzędów publicznych, swobodę wypowiedzi i zgromadzeń, ponadto swobody obywatelskie: wolność sumienia i myśli, wolność osobistą czy też równość możliwości: swobodę przemieszczania czy prawo własności (Rawls, 2010, s. 58). Klasyczni liberałowie wolność jednostki pojmowali bardzo szeroko jako wolność reli-

lizm francuski był więc bardziej racjonalistyczny, wolnomyślicielski i antyklerykalny (Gray, 1994, s. 28).

gii, wolność wyznania, wolność słowa, wolność prasy, wolność zrzeszania. Wolności te mają charakter fundamentalny, tzn. że wolności te mogą być ograniczone jedynie w imię innych wolności podstawowych. Są niezbywalne. Jednocześnie żadna z nich nie ma charakteru absolutnego, to znaczy nie ma przewagi nad pozostałymi. Wolności podstawowe są nadrzędne wobec wolności niepodstawowych takich jak własność środków produkcji, która zalicza się do własności osobistej (Rawls 2010, s.18, 58; Rawls 1998, s. 390 i n.).

Postulaty dotyczące wolności w wymiarze gospodarczym w początkowym okresie liberalizmu pojawiły się zasadniczo w odniesieniu do wolności wymiany w ramach handlu międzynarodowego. Te kwestie wysuwane były na plan pierwszy przez ekonomistów, chociażby prekursorów ekonomii klasycznej. Dopiero późniejsze postulaty wolności gospodarczej wewnątrz poszczególnych gospodarek odnosiły się do zagwarantowania swobody jednostkom podejmującym działalność gospodarczą, wolności osobistej, ustanowienia praw, które zagwarantowałyby osobiste korzyści z rosnącej wydajności produkcji, ochrony własności prywatnej, ograniczenia regulacji państwa, a także zniesienia podatków, przywilejów monopolistycznych i ograniczeń nakładanych na działalność gospodarczą (Górski, 1967, s. 314).

Z punktu widzenia klasycznych liberałów wolności polityczne były bardzo istotne, jednak wymiar ekonomiczny wydawał się jeszcze bardziej znaczący, ponieważ to na arenie ekonomicznej realizowane były podstawowe wolności (Maloberti, 2012, s. 38). Wolności polityczne jednostki odwoływały się do ekonomicznej wolności jednostki (Siegel, 2011, s. 5). Aspekty te wydają się nierozzerwalne, dlatego właśnie liberalizm klasyczny jest utożsamiany z liberalizmem ekonomicznym, kształtującym się we wczesnym okresie kapitalistycznym. Jak stwierdził Ludwig von Mises „Nie można zrozumieć liberalizmu bez znajomości ekonomii – liberalizm jest bowiem ekonomią stosowaną; jest polityką społeczną opartą na naukowych podstawach” (Mises, 2002, s. 195). Podobnie dla Rothbarda wolności w wymiarze politycznym i społecznym łączą się z wolnością ekonomiczną „(...) rewolucjoniści, będąc libertarianami, nie widzieli sprzeczności między prawami moralnymi i politycznymi z jednej strony, a wolnością ekonomiczną z drugiej strony. Przeciwnie, postrzegali wolności obywatelskie i wolność moralną, niezależność polityczną i swobodę handlu i produkcji jako aspekty jednego doskonałego systemu, który Adam Smith miał nazwać, w tym samym roku, w którym podpisano Deklarację Niepodległości, «oczywistym i prostym systemem naturalnej wolności»” (Rothbard, 2004, s. 5). Zdaniem Rothbarda klasyczni liberałowie dążyli do urzeczywistnienia wolności we wszystkich jej wymiarach poprzez stworzenie systemu ekonomicznego cechującego się

niskimi podatkami, wyeliminowaniem ograniczeń i regulacji ze strony państwa, konkurencją rynkową przedsiębiorstw sprzyjającą rozwojowi produkcji, wymianie, gospodarce i jednostce, a także poszerzaniem wolności osobistej i swobód obywatelskich ograniczających tyranie państwa i monarchii (Rothbard, 2004, s. 5–6).

W osiemnastowiecznym liberalizmie koncepcje prawa i mechanizmu rynkowego były ściśle ze sobą powiązane, ponieważ przedmiotem badania była zarówno filozofia prawa, porządek prawny, jak i porządek ekonomiczny. Klasycy liberalizmu duże znaczenie przypisywali normom właściwego postępowania i normom prawa, przyjmując, iż normy te są konieczne do spontanicznego ładu w działaniach podejmowanych przez różne jednostki funkcjonujące w społeczeństwie. Co prawda Smith, podobnie jak David Hume, nie zakładał naturalnej zgodności interesów, jednak obydwaj wierzyli, że przestrzeganie norm prowadzi do konwergencji interesów w społeczeństwie (Hayek, 1985, s. 23). Konieczne było więc uznanie zasad i reguł jak prawo własności czy zasady przestrzegania umów. Spontaniczny porządek pozostawiał jednostkom wolność w zakresie realizacji celów partykularnych i osobistych. Wolność była uważana za naturalny stan rzeczy, który nie wymaga żadnej interwencji.

John Locke, który jest uznawany za jednego z najważniejszych teoretyków liberalizmu, zwłaszcza politycznego, jako pierwszy podjął polemikę z absolutyzmem, rozwijając pojęcie uprawnień naturalnych przysługujących każdej jednostce do dysponowania swoją osobą i własnością. Locke dowodził, że ludzie mają naturalne prawo do życia, wolności i własności prywatnej oraz do ochrony tych fundamentalnych kategorii. Jednostki kierując się własnym interesem zawierają kontrakt społeczny, na podstawie którego, w celu ochrony tych interesów, a także ochrony własności prywatnej i wolności, ustanowione zostaje państwo, którego zadaniem jest ochrona naturalnych praw jednostki. U Locke'a zadania rządu były więc wyraźnie ograniczone do ochrony uprawnień, którymi dysponowała jednostka, dlatego rząd ma być ograniczony (Rothbard, 2007, s. 22, Kwaśnicki, 2000, s. 27; Siegel, 2011, s. 69).

Podobnie klasycy ekonomii przyjmując założenie smithowskiego systemu naturalnej wolności (Smith, 2007, s. 339) i istnienie porządku naturalnego rządzonego prawami natury, sprzeciwiali się nieuzasadnionej lub nadmiernej interwencji państwa w sferę gospodarczą (Hill, 1964, s. 394). Takie założenia czynią z liberalizmu doktrynę samoregulującego się społeczeństwa, w której spontaniczny porządek prowadzi do równowagi (Raico, 2012, s. 82). Jeśli pozwolić jednostce realizować swoje cele i podejmować decyzje zgodnie ze swoim interesem, porządek ten prowadzi do spontanicznego

i samoregulującego się mechanizmu. Ten spontaniczny porządek opiera się na wolność bez kontroli i ingerencji państwa.

Idea państwa ograniczonego rozwijała się więc zarówno na gruncie teorii ekonomicznej, jak i politycznej. Na zasadzie sprzężenia zwrotnego teoria ekonomiczna i poglądy polityczne wspierały się wzajemnie wykazując między innymi, że państwo i społeczeństwo prosperuje najlepiej, kiedy państwo ingeruje w najmniejszym stopniu w decyzje jednostek kierujących się własnym interesem (Siegel, 2011, s. 4–5). Z tej perspektywy liberalizm powstał jako obrona wczesnej gospodarki kapitalistycznej, której fundamentem była wolność jednostki, wolny rynek i ograniczony rząd (Siegel, 2011, s. 5). Cechą charakterystyczną klasycznego liberalizmu było więc państwo, które jednocześnie jest ograniczone i minimalne, a podstawowym zadaniem państwa jest ochrona praw jednostki do wolności, a także stworzenie odpowiedniego systemu praw własności i jego egzekucja (Maloberti, 2012, s. 22; Ryan, 2007, s. 362).

W tradycyjnym osiemnastowiecznym rozumieniu liberałowie powszechnie przyjmowali zasadę *laissez-faire*. Leseferystyczne podejście promowało wzrost gospodarczy, którego motorem był niezależny i wolny przedsiębiorca, który nie był ograniczany przez kontrolę i regulacje ze strony państwa bądź przez merkantylny, uprzywilejowany monopol przedsiębiorstw (Siegel, 2011, s. 4). Zasada leseferyzmu gospodarczego była jednak inaczej interpretowana w pismach klasyków ekonomii, Smitha, a szczególnie Milla, i nie przystaje do warunków współczesnych społeczeństw. Szczególnie zmieniło się postrzeganie państwa, które przez klasycznych bądź „starych” liberałów było postrzegane jako wróg wolności osobistych jednostki. Tymczasem to samo państwo na przestrzeni wieków stało się istotnym elementem konstrukcji społecznej i nowego liberalizmu (Raico, 2012, s. 82; Siegel, 2011, s. 6–7). Zresztą dzisiaj istota liberalizmu jest inaczej rozumiana niż w początkowym okresie kształtowania się tego prądu społeczno-ekonomicznego.

Wśród wspólnych dla klasycznego liberalizmu gospodarczego cech można wskazać zasadę szeroko pojętej wolności oraz indywidualizmu rozumianego jako indywidualistyczną koncepcję człowieka. Obok tych dwóch konstytutywnych kategorii pojęciowych jako fundamenty liberalizmu klasycznego wymienia się również prawo własności prywatnej, wolność umów i wymiany, swobodę dysponowania własną pracą i jej owocami, a także państwo, które w ograniczonym stopniu wpływa na gospodarkę (Raico, 2012, s. 1). Ludwig von Mises, tuż obok wolność, wskazywał własność prywatną, pokój, równość i demokrację, ale również zasady wolnego rynku, ograniczony rząd i wolność indywidualną (Mises, 2002, s. 35 i n.). Witold Kwaśnicki wśród wspólnych cech obok wolności i własności wymieniał odpo-

wiedzialność (Kwaśnicki, 2000, s. 7). Inni jeszcze obok indywidualizmu oraz preferencji praw wolnościowych i prywatnej własności, wskazywali wiarę w postęp, ograniczone zadania państwa oraz ograniczenie władzy aparatu państwowego (Sobolewska, Sobolewski, 1978, s. 9).

PODSUMOWANIE

W początkowym okresie kształtowania się liberalizm stanowił doktrynę polityczną, która hołdowała szeroko pojętej wolności jednostki i indywidualizmowi. Od początku wolności polityczne silnie spletały się z ekonomicznymi wolnościami jednostki. Przyspieszony rozwój kapitalistycznego systemu produkcji stał się katalizatorem rozwoju idei liberalnych na gruncie rozważań ekonomicznych, zaś klasyczny liberalizm stał się dominującą ideologią kapitalizmu.

Dla wielu badaczy liberalizm klasyczny stanowi ideologię polityczną, z koherentnym systemem powiązanych ze sobą i silnie sprzężonych poglądów natury ekonomicznej, które określają sposób, w jaki zorganizowane jest społeczeństwo, dlatego też najczęściej liberalizm klasyczny jest rozumiany zarówno jako liberalizm polityczny, jak i ekonomiczny. Wynika to również z fundamentalnych założeń przyjętych w ramach szeroko pojętego liberalizmu.

Klasyczny liberalizm był zaangażowany w obronę wolności stanowiącą jądro doktryny. Dowodził istnienia naturalnego porządku w gospodarce, obiektywnych praw, które regulowały życie gospodarcze, a także indywidualizmu jednostki kierującej się interesem osobistym. Fundamentem ładu gospodarczego była wolność jednostki, zaś regulatorem procesów gospodarczych samoczynnie działający mechanizm rynkowy zapewniający równość wszystkim podmiotom gospodarczym i równowagę w gospodarce.

Klasyczni liberałowie byli więc rzecznikami konstytucyjnych reguł wolności z ograniczonym państwem, działającym w świetle panujących reguł, chroniącym własność prywatną i wolności indywidualne, a także sprzyjającym polityce ekonomicznej opartej na zasadach *laissez-faire*.

W takiej interpretacji klasyczny liberalizm były połączeniem liberalizmu politycznego i liberalizmu ekonomicznego, dlatego też często utożsamia się klasyczny liberalizm z osiemnastowiecznym liberalizmem ekonomicznym.

Kwestią bezdyskusyjną jest fakt, że znaczenie pojęcia liberalizm znacząco ewoluowało na przestrzeni wieków. Pomimo że podstawowe założenia konstytuujące fundamenty liberalizmu nie zmieniły się, współcześnie pojęcie to jest inaczej rozumiane niż w początkowym okresie kształtowania się idee liberalnych. Przedstawione w artykule fundamentalne zasady liberali-

zmu nie stanowią całościowej analizy, lecz jedynie wskazanie tych cech, które przypisywano liberalizmowi klasycznemu w początkowym okresie kształtowania się tej ideologii. Również postaci wymienione w artykule nie zamykają długiej listy badaczy, którzy w mniejszym czy większym stopniu przyczynili się do ukonstytuowania się liberalizmu klasycznego.

Złożoność problematyki podjętej w artykule dalece wykracza poza to, co zostało przedstawione. Powyższe rozważania ani nie wyczerpują obszernego zagadnienia, jakim jest liberalizm, ani również nie rozstrzygają jednoznacznie kwestii podjętych w artykule, ale stanowią przyczynek do wciąż aktualnej na gruncie nauk społecznych dyskusji.

LITERATURA

- Barry N. (1982), *The Tradition of Spontaneous Order, Literature of Liberty*, „Institute for Humane Studies”, 5(2), 7–58, <http://www.econlib.org/library/Essays/LtrLbrty/bryTSO1.html#xx2> (09.08.2016).
- Bartyzel J. (2004), *W gąszczu liberalizmów. Próba periodyzacji i klasyfikacji*, Fundacja Servire Veritati, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin.
- Brennan J., Tomasi J. (2012), *Classical liberalism* [w:] Estlund D. (ed.), *The Oxford Handbook of Political Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195376692.013.0006>.
- Bullock A., Shock M. (1957), *The Liberal Tradition from Fox to Keynes*, University Press, New York, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195376692.013.0006>.
- Drozdowicz Z. (2011), *Liberalizm społeczno-filozoficzny i jego przesłanie* [w:] Jarmołowicz W., Szarzec K. (red.), *Liberalne przesłanki polskiej transformacji gospodarczej*, PWE, Warszawa.
- Faccarello G. (1999), *Aux origines de l'économie politique libérale: Pierre de Boisguilbert*, Anthropos, Paris, [http://ggijff.free.fr/textes/Faccarello_1986\(1999\).pdf](http://ggijff.free.fr/textes/Faccarello_1986(1999).pdf) (18.08.2016).
- Freedman M. (2015), *Liberalism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Górski J. (1967), *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 12/2, 313–330.
- Gray J. (1994), *Liberalism*, Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków.
- Hardin R. (1993), *Liberalism: Political and Economic, Social Philosophy and Policy*, 10, 121–144, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511573040.008>.
- Hardin R. (1999), *Liberalism, Constitutionalism, and Democracy*, Oxford University Press, Oxford, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/0198290845.001.0001>.
- Hardin R. (2008), *Cultural Diversity and Liberalism* [w:] Kühnelt J. (ed.), *Political Legitimation without Morality?*, Springer Science+Business Media B.V., Springer Netherlands, 187–198, DOI: http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4020-8576-5_16.
- Hayek F. A. (1958), *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago, DOI: <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226321219.001.0001>.
- Hayek F. A. (1985), *Liberalizm*, Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze, Kraków.
- Hill L. E. (1964), *On Laissez-Faire Capitalism and „Liberalism”*, „American Journal of Economics and Sociology”, 23(4), 393–396.
- Kelly P. (2007), *Liberalizm, "Sic!"*, Warszawa.
- Kwaśnicki W. (2000), *Historia myśli liberalnej*, Wydawnictwo PWE, Warszawa.

- Landreth H., Colander D. C. (2002), *History of Economic Thought*, Mifflin Company, Houghton Boston.
- Lord Acton (2006), *W stronę wolności*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
- Maloberti N. (2012), *New Approaches to Classical Liberalism, Rationality, Markets and Morals*. „Studies at the Intersection of Philosophy and Economics,” 3, 22–50.
- Mandeville B. (1988), *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits*, vol. 1, At the Clarendon Press (1924), Oxford; Przedruk: Indianapolis: Liberty Fund, http://foll.s3.amazonaws.com/titles/846/0014-01_Bk.pdf (20.07.2016).
- Mączyńska E., Pysz P. (2014), *Liberalizm, neoliberalizm i ordoliberalizm*, „Ekonomista”, 2, 221–247.
- Mill J. S. (1869), *On Liberty*, Ticknor and Fields, Boston, <https://archive.org/stream/onliberty05millgoog#page/n4/mode/2up> (15.07.2016).
- Mises L. von (1996), *Human action. A Treatise on Economics*, Fox&Wilkes, San Francisco.
- Mises L. von (2002), *Liberalism In The Classical Tradition*, Institute for Humane Studies, New York <https://mises.org/library/liberalism-classical-tradition> (20.08.2016).
- Raico R. (2012), *Classical liberalism and the Austrian School*, Ludiwg von Mises Intitute, Auburn.
- Ratajczak M. (2012), *Liberalizm ekonomiczny – wczoraj i dziś* [w] W. Jarmołowicz (red.), *Liberalizm ekonomiczny w dobie transformacji, integracji i globalizacji*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Rawls J. (1998), *Liberalizm polityczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rawls J. (2010), *Wykłady z historii filozofii polityki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Renaut A. (2002), *Du libéralisme politique au libéralisme économique*, entretien avec Alain Renaut, „Alternatives Economiques” Hors-série, no 051, janvier 2002.
- Rothbard M. N. (1995), *Classical Economics. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, vol. 2, Economic Thought before Adam Smith*, Ludiwg von Mises Intitute, Auburn.
- Rothbard M. N. (2004), *O nową wolność. Manifest libertariański*, Fundacja Instytut Ludwiga von Misesa, http://mises.pl/pliki/upload/Rothbard_manifest_libertarianski.pdf (23.06.2016).
- Ryan A. (2007), *Liberalism* [w:] Goodin R. E., Pettit P., Pogge T. (eds.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 360–382.
- Salerno J. T. (1978), *Comment on The French Liberal School*, „The Journal of Libertarian Studies”, 2(1), 65–68.
- Salerno J. T. (1988), *The Neglect of the French Liberal School in Anglo-American Economics: A Critique of Received Explanations*, „Review of Austrian Economics”, 2, 113–56, DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF01539302>.
- Schatz A. (2012), *L'individualisme économique et social*, Institut Coppet, Paris, <http://www.institutcoppet.org/2012/08/05/lindividualisme-economique-et-social-dalbert-schatz-1907> (25.08.2016).
- Schumpeter J. (2006), *History of Economic Analysis*, Taylor & Francis e-Library.
- Sherman H. J., Hunt E. K., Nesiba R. F., O'Hara P., Wiens-Tuers B.A. (2008), *Economics: An Introduction to Traditional and Progressive Views*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Siegel Ch. (2011), *Classical liberalism*, Preservation Institute, Berkeley.
- Smith A. (2007), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Sobolewska B., Sobolewski M. (1978), *Myśl polityczna XIX i XX wieku: liberalizm*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Zweig F. (1981), *Zmierch czy odrodzenie liberalizmu?* Oficyna Liberalów, Warszawa.

CLASSICAL LIBERALISM – GENESIS AND FOUNDATIONS

A b s t r a c t. Although the liberal tradition dates back to the middle of the 18th century, still numerous dilemmas concerning definitions and concepts appear. The aim of the paper is the synthetic presentation of the genesis and idea of classical liberalism, which in the field literature is often identified with the eighteenth-century economic liberalism. The first part of the paper presents the genesis of the concept of liberalism, the meaning of classical liberalism and the most-important scholar whose opinions determined the emergence and development of classical liberalism. The second part of the paper shows the basic categories that constitute the foundation of classical liberalism, especially the principle of individualism, personal freedom and limited government. The area of research which concerns the history of economic thought and economic theory determined the research method used, i.e. method of literature research, analysis and descriptive.

K e y w o r d s: classical liberalism, economic liberalism, classical economics, individualism, freedom.

